

CZÓBEL ERNŐ: BERZEVICZY GERGELY JAVASLATA A KONTINENS VÁMUNIÓ- JÁRÓL

KÖZÉPEURÓPAI TÖREKVÉSEK A 19. SZÁZAD ELEJÉN

(Első közlemény)

I.

(Bevezetés. A napóleoni háborúk kora és a mai világháború. „Abszolút” háború. A blokád mint sztratégiai fegyver. Berzeviczy Gergely a kontinens egyesítéséről.)

A mai világháború, mint azt már sokan megállapították, a legtöbb joggal a napóleoni háborúk korához hasonlítható. Az a katonai és gazdasági küzdelem, melybe a világpiacért versengő két vezérállamon kívül, a világ valamennyi állama hadviselőként vagy semlegesként belesodródott, most is, akkor is a clausewitz-i értelemben vett „abszolút” háborúvá nőtt, melyben az államok mindkét félén minden erő latbavetésével harcolnak valamennyi életfeltételükért és életcéljukért. A harcnak ilyen kiszélesülése és elmélyülése következtében egyre jobban kimagaslanak az államalkotó, gazdaságmeghatározó és sztratégiai tényezők közül a földrajzi tényezők. Ezek változatlansága teszi a mai küzdelmet oly nagy mértékben hasonlatossá a száz év elöttiekhez, holott a nemzetiségi és külpolitikai vonatkozások és kapcsolatok olyannyira megváltoztak is.

Miként akkor, ma is, Európának az Ujvilággal és Ázsiával, Afrikával való (forgalmáért vetélkednek a harcoló felek, a gyarmatokért, a tengeri világutakért, s ma is, miként száz év előtt, a küzdelem úgy alakult, hogy már nem is az államok, hanem az elemek viaskodásának látszik, mintha a szárazföld küzdene a tenger vizével, mintha ma is az a szerep jutott volna az egyik félnek, ami Thiers szavával Napóleonnak volt a célja, hogy a tengert a földdel győzze le, hogy a büszke kalmárszigetet belefojtsa a tenger vizébe. A világkereskedelem útjainak és eszközeinek sztratégiai célokra való felhasználása akkor is, most is magával vonta egymás kölcsönös blokálását, az európai derékföld elzárását a tengertől, a gyarmati és tengerentúli árúk és piacok elől. A katona fegyverével egyenlő fontosságú a kalmár fegyvere: a blokád.

És ha ma, ennek a sztratégia célok szolgálatában megteremtett világkereskedelmi helyzetnek hatása alatt fölvetődött „Középeurópa” gondolata, a Hamburg és Bagdad tengelye körül vonuló világ-

forgalmi rendszer terve, ha ma kívánatosnak mutatkozik a világforgalom középkori szárazföldi útjának feltámasztása, egy oly kontinentális gazdaságbirodalom terve, mely nagy piacával és relatív függetlenségével erőteljesen tudna versenyezni a világpiacon való érvényesüléséért, érthető, hogy hasonló kereskedelempolitikai tervek és eszmék a napóleoni háborúk korában is fölvetődhettek.

Naumann is megállapítja, hogy a napóleoni korszakkal kezdődik Középeurópa újkori történelme. Mert addig a kontinenst a centralizált nyugateurópai hatalmakkal szemben csak a feudális territorializmus és az örökös háborúskodás közössége fűzte össze és különböztette el, a napóleoni háborúk alatt azonban már katonai együttműködés egyesíti a kontinens államait.

A kontinens államainak e korbeli gazdasági egymásrautaltságát azonban Naumann nem hangsúlyozza és e korbeli szellemi őseit nem is keresi.

A reálpolitika területén hiába is keresné. A kontinens vámpolitikai egyesítésének eszméje akkor sem volt reálpolitika, kormánypolitika és egyebek közt ezért sem véletlen, hogy egy magyar tudós, Berzeviczy Gergely az, aki ezt az eszmét, ezt az ideális célt, ahogy később Bismarck nevezte, e korban valóban fölveti és propagálja. A magyarság, bár az ország függetlensége ekkor inkább csak papiroson élt, mégis függetlennek, elszigeteltnek érezte magát Napoleon politikájától épp úgy, mint Anglia politikájától, míg Ausztria, Poroszország és Oroszország politikája hol Anglia, hol Napoleon érdekeinek szolgálatára kényszerült. Ez volt akkor a reálpolitika. Ehez a magyarság, mit már a porosz Stein báró szemére vetett, általában nagyon lanyhán, inkább csak passzíve alkalmazkodott, nem felejtven a maga sérelmeit s fenntartva különvéleményeit.

Ilyen különvélemény a többi közt Berzeviczy Gergely plánuma is a kontinens vámpolitikai egyesüléséről. A reálpolitikától távol, ámde ismerve a politikai és gazdasági élet minden nagy eseményét, kora egész tudományának tudásával fölfegyverkezve fejti ki B. a maga utópisztikus javaslatát, mely, mint minden értékes utópia, ha nem is megvalósulható terv, de a valóságos viszonyokban gyökerezik s ezek megértésére fölötte jellemző és termékeny adalék.

II.

(A történelmi helyzet. A napóleoni háborúk korának fő külpolitikai és közgazdasági jelenségei. A kontinens államainak gazdasági egymásrautaltsága, A tengeri kereskedelem szünetelése és a gyarmati árúk hiánya. A szárazföldi államok ellentéte Angliával és Franciaországgal szemben. A Kelet problémája. Oroszország jelentősége. A zárlat hatása a kontinens iparára. Az „északi kereskedelem” élénkülése és a levantei kereskedelem szárazföldi útja. Magyarország elszigeteltsége.)

A külpolitikai és háborús események, a kereskedelempolitikai helyzetek és vonatkozások ama huszonöt esztendőben (1796—1819), melynek folyamán B. a kontinens egyesítésére vonatkozó javaslatait

és terveit fölvetette és a változó helyzethez képest, mindig új és új alakban ajánlotta, sokkal ismeretesebbek és minden bizonnyal sokkal bonyolultabbak, hogysém részletes és összefüggő előadásuk e helyütt szükséges és lehetséges volna. Csupán azokat a legfőbb történelmi tényeket és tendenciákat jelölöm meg, melyek a kor egész közgazdasági felfogására és B. kereskedelempolitikai terveire döntő erővel hatottak.

Ezek, a kor történetéből (idézőjelben B. szavaival) kiemelt körülmények a következők:

1. A gazdasági világháború, a „világkereskedelem lehanyatlása”, „az óceáni hajózás megakadása”, a „tengeri háború”, „a kalózkodás, az angolok és franciák erőszakos forgalmi intézkedései”, a brittek elvágtatása a kontinensről és Franciaország elzárkózása a külföldi behozatal elől a kontinens szárazföldi államait, bár közöttük fennmaradtak a magas vámfalak, a tilalommal elzárt külfölddel szemben mégis egységes gazdasági területté abrncsozták össze, kiváltképpen az 1806-ban kimondott kontinentális zárlat óta, melyhez Poroszország és Oroszország, a tilziti békében, Ausztria 1809 októberében a bécsi békével csatlakozott.

2. „E világesemények oly helyzetet teremtettek”, hogy „a gazdasági élet meg van bénulva, hiány és szörnyen magas árak között lebeg”, „az angoloktól Európa nem kaphat sem keletindiai, sem nyugatindiai árukat, de a francia, spanyol, holland, orosz, dán, olasz, török és osztrák hajók sem hozhatnak ázsiai, afrikai és amerikai árukat”, „az arab, kínai és levantei szállítmányokból szárazon Perzsián, Török- és Oroszországon keresztül csak igen kevés jut az európai derékföld államaiba”. E cikkek „árai rettenetesen emelkednek s legközelebb már nem is lesznek megfizethetők”.

Már pedig a 18. század folyamán, a kontinens őstermelése és a világpiac közt létrejött kapcsolat nyomában, a kontinentális agrárterületek elszigeteltségének megszűnése, a föld termékeinek értékemelkedése és az általános jóllét gyarapodása folytán ezek a tengerentúli és keleti áruk, melyek eleinte csak a fényűzés tárgyai voltak, ekkor már többé-kevésbébbé közszükségletet jelentettek; „mindenkit sújt a cukor, kávé, tea, gyapot, indigo, kínafahéj és fűszerek drága volta”, „ezek használata általánossá lett már a szegények házaiban is, sokkal inkább, mint azelőtt; borsot, gyömbért, fűszert használja még a napszámos is”. „A pamut fogyasztása annyira elterjedt, hogy már csaknem általános szükségletté lett”. „A szokás második természetűé válik”. „Akárhogy tanítsák is a cinikusok, hogy haszontalan a fényűzés, hogy mi a kávé, cukrot és fűszereket nélkülözhetjük, hogy egy köntös teljesen elegendő, hogy hiúságok a büszke paloták, . . . az emberek, ha ezekhez hozzászórtak, azokat nemcsak mindig élvezik, hanem életszükségleteik közé is sorolják”.

3. A kontinens államai és Anglia közt megvolt az az érdekellentét, ami általában mindig megvan agrárállam és iparállam között,

bármily nagy legyen is egymásrautaltságuk. A közös ellentét érdek-közösséget jelent. Angliának kiváltságos gazdasági helyzete folytán a kontinentális államok valamennyien Anglia adófizetőinek, sőt gyarmatainak érezték magukat, úgyis mint agrárállamok, úgyis, mint merkantilállamok. Anglia nemcsak a hullámokon uralkodott, hanem a kontinens felett is, melyet feudális elmaradottságában és megosztottságában igyekezett megrögzíteni. Ezért a kontinens államaiban, habár megvalósulhatatlan volt is, de élt a törekvés, szabadulni „a világ kincseit összehalmozó s a tengereken uralkodó Nagybritannia” hegemoniája, „az angol kormány kebellázító zsarnoksága” alól.

De nemcsak Anglia volt a közös ellenfél, hanem Franciaország is, mely — ha a konvent és Napoleon szándékai eredetileg mások is lehettek, — az angol hegemonia ellen harcolva s koronként harcba kényszerítve a szárazföld államait is, a gyakorlatban nem képviselte a kontinentális államok közös érdekeit, hanem az angol fölényt francia fölényvel akarta helyettesíteni, majd pedig az angol tengeri uralom helyébe francia szárazföldi uralom megteremtésére törekedett.

Fejletlensége, gyengesége és szervezatlensége következtében „felváltva, majd Napoleon, majd Pitt oldalán volt Európa. Amaz a hadászati, emez a miniszteri művészettel mennydörgött és zsarnokoskodott. Mindakettő megdelejezte Európát és azt holdkóros sétára bírta vinni”. Miközben így e két állam váltakozó befolyása alatt ingadoztak az európai derékföld államai, politikájuknak egyik legfontosabb motívuma mégis, habár tisztán nem is érvényesülhetett, az angol és francia hegemonia ellen való küzdelem¹).

4. A tengeri és gyarmati uralomért folyó küzdelem valamennyi hatalom külpolitikájának és kereskedelmi terveinek középpontjába helyezte a Kelet problémáját. Angolország indiai uralma még nem

¹ Anglia szerepéről e korban alakult ki a német publicisztikában és tudományban az a felfogás, melyet manapság a német imperialisták tettek publicisztikai közhellyé, mely szerint a kontinens államainak minden vetélkedését és háborúját Anglia szította és Anglia használta ki a maga ipari és tengeri hegemoniájának megerősítésére. Magyarországon is voltak, akik már a napóleoni korban így ítélték meg Anglia szerepét. *Pálóczi Horváth Adám* verset is írt erről: *Magyarország Angliához*:

Meddig áltatod te csalfa szirén a királyokat?
Kényszerítéd ánglus hangra jární kontra-táncokat! . . .
Most bizony Napóleonnak annyi taktikája van,
Tud vizes hatalmad ellen ostromolni szárazon . . .
Fellováltad új csatára a mi udvarunkat is,
Pénzt is adni megígérted, és szerezni társat is . . .
A kereskedő, ha harcol, ám, ha legnagyobb vitéz:
Nem segédre, oltalomra sem, — csak önhaszonra néz . . .
Csakhogy a mi udvarunknak arra gondolatja sincs,
Hogy kezében minden ánglus-adta kincs csak új bilincs.
Brittus! amidőn halászni hasznosán akarsz: zavarasz,
Más újjával a parázsból úgy-e gesztenyét kaparsz ?

(*Csittvári krónikák I.* Budapest 1885. 59—60. 1.)

szilárdult meg. „Perzsia és India az angol kényszer ellen szívesen hajlandó más nemzetekkel összeköttetésbe lépni”. Napoleon Egyiptom át akarja meghódítani Indiát. „Paris figyelme Keletindia felé fordul”. Oroszország földrajzi fekvésénél és gazdasági megerősödésénél fogva Ázsiában Angliának természetes vetélytársává nőtt. „Oroszország Ázsiába mélyen belenyúlik és tőzsomszédsága által a többi ottani országokkal sok és könnyű módja van” az ázsiai-európai kereskedelem folytatására. A hanyatló Törökország az európai hatalmak közt alku tárgyává lett. Valamennyien vetélkednek érte. Ugy látszott, hogy Törökország már túlélte magát s az európai hatalmak rövidesen osztozkodnak rajta. „Törökországot úgy kell tekinteni, mint egy sor nullát, mely annyit ér, amennyit elébe tesznek. Még csak az európai államok féltékenysége által tartatik fenn és ez által is csak alig-alig tarthatja fenn magát”.

Az egész korszakon végigvonulnak a Keleten való politikai és gazdasági uralom vagy befolyás megszerzésére törekvő külpolitikai és kereskedelempolitikai akciók. De ezek határozott, egységes irányt még nem vettek.

Igy, e gazdátlanok tekintett s az európai hatalmak vetélkedése által fenntartott, egyre fontosabb területek megnyerésének vágya egymás ellenfelévé tette az összes hatalmakat, de éppen ezért egyben megadta a lehetőséget minden elképzelhető szövetség megkötésére, aminthogy ily szövetségek e kor folyamán a legváltozatosabb kombinációkban valóban létre is jöttek. A keleti kérdésben az európai államok hol ellenfelei, hol szövetségesei egymásnak.

5. A napóleoni háborúk, bármily nagy gazdasági válságot okoztak is, mégis nagy lökéssel vitték előbbre a kontinentális államokban a 18. században már megindult nagyipari fejlődést, sok elhanyagolt belső és külső kereskedelmi utat elevenítettek fel, s a kontinens közlekedési rendszerére is fejlesztően hatottak. A hadseregek nagy szükségletei egyfelől, a tengeri kereskedelem szünetelése és az angol árúk megcsökkent, csupán csempészettel befurakodó versenye másfelől, ha néhány iparágat tönkre tettek is, ha a megélhetést megdrágították is, s ha a hirtelen ipari fellendülésnek biztos alapot nem is adtak, mégis alaposan kikezdték a kontinens országainak agrárfeudális szervezetét, nagyszerű jövővel biztatták az ipari és kereskedelmi fejlődést, és ez a fejlődés ígérkezett egyszersmind az államok zilált pénzügyeinek leghatásosabb orvosszeréül. Valamennyi állam rákényszerült, hogy a belföldi ipar támogatásával, saját nyersanyagainak felhasználásával, új technikai eljárásokkal, szurrogátumokkal, a belső hajózás fejlesztésével igyekezék pótolni azt, aminek a tengeri kereskedelem szünetelése következtében híjával van, valamennyinek e korbeli gazdaságpolitikája kénytelen támogatni az Angliától független kereskedelmi és ipari fejlődést.

6. A francia háborúk korában, fölélnkült a nemzetközi kereskedelemnek az az ága, melyet B. északi kereskedelemnek nevez, s ennek hasznáiban Magyarország is részesedett. Ausztria és Oroszor-

szág között emelkedett a forgalom, kivált Galícián, Brodyn át, mely város fontos átmenő helyé lett. A tiltott gyarmatárukat és nyersanyagokat a rendszeres és csempészkereskedelem jórészt a Keleti-tenger kikötőiből és Nyugat-Oroszországon, Ausztrián át juttatta Középeurópába. A magyar bor, dohány, gubacs, hamuzsír kivitele észak felé a magas vámok mellett is emelkedett. „Az északi kereskedelem, amely most annyira el van nyomva és hanyagolva, mégis, minden torlaszt legyőzve, keresztül tud siklani”. „A bor, felületesen számítva, 100%-os vámot fizet, mégis nagy mennyiségben szállítatik ki”. Még a kormány is támogatta azt az 1804-ben osztrák és magyar nagybirtokosok és kereskedők által tervezett, de végleg meg nem alapított Magyar északi kereskedő egyesületet, melynek első célja a magyar bor és dohány Lengyel- és Oroszországba való kivitelének előmozdítása volt.

E rendkívüli idők alatt följúlt a nemzetközi kereskedelemnek még egy elhanyagolt régi útja: a Törökországon és Magyarországon át Ausztriába és Németországba vezetett levantei kereskedelem, kivált, miután Napoleon az illír tengerpartot is Franciaországhoz csatolta. Pest fókohelye lett a gyarmati árukkal való kereskedésnek. Ez vetette meg részben Pest jövőendő gazdagságának alapját. A pamutszállítás részben a török tartományokon s hazánkon át, Zimonyon, Orsován, Pesten keresztül vette útját. (Horváth Mihály).

7. Magyarország Ausztria elszigetelő rendszere következtében „az Európával létesíthető kereskedelmi kapcsolatból ki volt zárva”. Amde e háborús idők a magyarországi őstermelés termékeit mégis bevitték a nemzetközi kereskedelembe. A hosszas háborúban ezek ára ugyan rendkívül magasra szökött, de kelendőségük oly nagy volt, hogy a legmagasabb vámok se gátolhatták meg teljesen kivitelüket. „E korban a francia háború sokat használt Magyarországnak. Ennek oka az, hogy a háború távol folyt tőlünk és termékeink haszonnal járó eladását lehetővé tette”.

Természetes azonban, hogy Ausztria prohibitív rendszere miatt az őstermelés termékeinek ekkor megnyílt nemzetközi piacok előnyeit Magyarország mégsem aknázhatta ki nagy mértékben. Magyarországon „a természetes termények gazdagsága nagyobb-részt veszendőbe megy és távolról sem használtatik fél annyira, mint lehetséges volna”. Így, e korban Magyarországon élenkebben érezték, mint valaha a nemzetközi kereskedelemből való száműzöttség hátrányait; e korban lett közbeszéddé és köztudomássá, „hogy alig van Európában ország, mely természetes gazdagságához képest szegényebb volna”, és általánossá lett a törekvés, belevinni Magyarországot a nemzetközi forgalom keringésébe. Az 1802—1812. időszakban a kereskedés szabadsági eszmeirány uralma a legmagasabb fokra emelkedett¹).

¹ Kautz Gyula: *A nemzetgazd. eszmék fejl. tört. Magyarországon*. Pest, 1868. 189. l.

A politikai és gazdaságtörténetnek ezek azok a jelenségei és helyzetei, melyek B. javaslatainak történelmi előfeltételeit adták és szándékait meghatározták. Ezek alapján foglalja össze B. az egész, lezárulni készülő korszak folyamán táplált és érlelt terveit akkor, amikor Napóleon már megbukott, de a korábban kialakult viszonyokat és eredményeket a kormányok még csak készültek elszámolni és megpecsételni. Az 1814-ben elhatározott és 1815-ben megtartott bécsi kongresszuson történt meg a nagy elszámolás és ennek a kongresszusnak terjesztette elő B. összefoglalt javaslatait *Die Erweiterung des nordischen Handels* című, Bécsben, 1814-ben nyomtatásban is kiadott munkájával. De javaslatának alap gondolata megérlelődött benne már 1796-ban, első észak-európai útján s ez időtől fogva, sokszor fejtegette és ajánlotta plánját a változó körülményekhez képest különböző irodalmi formában, hol részleteiben, hol egészében: 1796-ban és 1797-ben Szepesmegyének és a megye révén a kormánynak tett két előterjesztésében; ugyancsak 1797-ben *De commercio et industria Hungariae* c. latin nyelvű munkájában (Lőcse), mely öt évvel később Weimarban németül is megjelent s melyhez csatolta e két megyei fölterjesztést; 1808-ban a tilziti béke (1807 július 9.) után az *Ansicht des asiatisch-europäischen Welthandels* című, Pesten nyomtatott munkájában, 1810-ben egy újabb szepesmegyei fölterjesztésben¹).

III.

(Az északi kereskedelem rendszere. Terjedelme. Víziutak. Terjeszkedés az Adria és Törökország felé.)

Berzeviczy javaslataiban, két különböző, de egyesített kereskedelempolitikai tervet kell megkülönböztetnünk. Az egyik a kontinens kereskedelmére vonatkozik, a másik a középkori terjedelemben vett világkereskedelmre: Európa és a Kelet kereskedelmi forgalmára. Az egyik terv magva az a gondolat, hogy az európai kontinensnek az óceánt nélkülöző szárazföldi országai vámpolitikailag egyesüljenek. A másik, messzibb terv pedig lényegében az, hogy a közös vámterületet alkotó országok ragadják magukhoz a világkereskedelmet az által, hogy újból megteremtik és fölélik Európát és a Kelet közt a közvetlen szárazföldi összeköttetést.

Az első tervben foglalt külkereskedelmi rendszert B. *északi kereskedelemnek* nevezi, mert Ausztria-Magyarországból nézve azok a területek, melyekkel az egyesülést legfontosabbnak tartja, t. i. Poroszország és Lengyelország tartományai északra fekszenek.

A másik terv az elsőnek mintegy kitágítása, ahogy B. 1814-ben készült felterjesztésének címében is mondja: *Die Erweiterung des*

¹ Ezek a munkái, az utolsónak említett felterjesztés kivételével, magyarul is megjelentek, Gaal Jenő fordításában: *Berzeviczy Gergely élete és művei*. Budapest, 1902. 214+319 old. Az idézetek, kevés változtatással, innen valók.

nordischen Handels; ez a világkereskedelmi rendszer „az északfelé terelt” „az északi kereskedelem kapcsolatban kiterjesztett és megkönnyebbitett” „ázsiai-európai világkereskedelem”.

Az északi kereskedelem Ausztriát és Magyarországot egyesítené a tőlük északra fekvő területekkel egészen a Keleti-tengerig. Az északi kereskedelem különleges területe magában foglalná Sziléziát, Poroszországot, Szászországot, Galíciát, Bukovinát és Lengyelországot, mely e kor folyamán volt porosz, francia, végül orosz birtok.

A kölcsönös forgalom legfőbb közvetítő eszközei a folyamok. „Az északi kereskedelem céljaira az Elibét, Oderát, Poprádót, Dunajeczet, Visztulát és Dnyesztert nagyon jól lehetne felhasználni”.

A természetes víziutak teljesebb kihasználásaihoz azonban csatornákat is kell építeni, belföldi és nemzetközi csatornákat, össze kell kötni a Dunát a Moldvát az Elbével, a Vágót a Popráddal, Dunajeccelel és Visztulával, a Visztulát a Dnyeszterrel, a Tiszát a Dunával és Visztulával.

A közlekedés útjaival ekkép kellően ellátott területet a kereskedelmi szabadság egyesítené. Meg kell egyezni Poroszországgal; amennyiben Lengyelország orosz kézen van, Oroszországgal is.

Ha helyreáll a szabad forgalom az északi kereskedelem területén, akkor Ausztriáé és Magyarországé volna a kereskedelem főrésze Észak Európában. „Magyarország Észak Európának ellátását magághoz ragadná”.

A Balti-tenger kikötőiből indul ki a kereskedelem Németország nagy részébe és Oroszországba. „Az Ausztriai monarchia, mely részben a délhez, részben az északhoz tartozik s mind a két éghajlatnak termékeit előállítja, a legkönnyebb és legkedvezőbb kereskedelmi és ipari összeköttetést tarthatná fenn mind a két országgal”. „Nevezetesen: északra szállíthatnánk sőt a Varsói hercegségbe, Porosz- és Oroszországba, dohányt ugyanoda, len- és gyapjúárúkat, posztókat, bengebogyót, kőrisbogarat, üveget, sárgarezet, vasárúkat, antimónt, kobaltot, főleg Oroszországba; azután faárúkat, ólmot, ónt, komlót, gubacsot, papírt, selyemszövetet, nürnbergi és díszműárúkat is. Északról behozhatnók azt, ami nekünk kell vagy, amit nyeregséggel tovább adhatnánk: nevezetesen szőrmeárúkat, nyers- és feldolgozott bőröket, irhákat, borostyánt, lenmagot, finom ágytollakat, mézet, viaszt, tengeri halakat”.

Ezt az északi kereskedelmet aztán a Monarchia kiterjesztheti Törökországra is, mellyel már II. József kedvező kereskedelmi szerződést kötött. A Duna megadja a kész kapcsolatot. A törököknek is érdeke. „Ők nekünk kávé, cukrot, teát, pamutot, selymet, fűszert, árúkat, festőanyagokat, sertéseket s néhány iparcikket szállítanak, és tőlünk vasat, rezet, acélgyártmányokat, faárúkat, vásznat, posztót, gyapjúszöveteket, üveget, porcellánt, órákat, műszereket vesznek át”.

Ha pedig az Adriai-tenger partvidéke is birtokában van az

Ausztriai császárságnak, az északi kereskedelem nagyszerűen összekapcsolható evvel is.

Össze kell kötni az Adriai-tengert a Kulpával, a Kulpát a Drávával és Szávával, továbbá az Enset, Rábát, Balatont és Fertő-tót a Dunával, melyet a Moldva és Elbe, továbbá a Vág, Poprád kapcsol össze az északi kereskedelem folyamaival. „A termelvények és szükségletek különböző volta északon és délen igen nagy; az osztrák császárság fekvésénél fogva mind a kettőt egyesíti s azzal a természetes rendeltetéssel bír, hogy mind a kettőnek kezet nyújtván, szükségüket kölcsönösen kielégítse”.

„Ha az Adriai-tengert a Kulpa, Száva, Duna, Tisza, Hernád, Poprád, Dunajec és Visztula segítségével egyszer összekötötték a Balti-tengerrel, akkor Európának két nagy fele az ausztriai államteszten keresztül egyesítve lenne és pedig a legrövidebb s a legkönnyebb út”. Hogy ez az összeköttetés lehetséges, bebizonyították II. József császár korában Maire mérnök javaslatai. Ilykép Velence, Trieszt, Fiume, Bécs, Pest, Belgrád, Tokaj, Varsó, Danzig, Hamburg, Stettin, Boroszló, Lemberg és Brody kezet nyújtanának egymásnak.

IV.

(Az ázsiai-európai világkereskedelem. Kapcsolata az északi kereskedelemmel. A teljes kereskedelmi szabadság fokozatos megvalósítása.)

B. javaslatainak összességéből ekként lehet kihámozni és különválasztani az északi kereskedelem rendszerét, melyet ő maga is különállónak tekint, mint egész tervének egyik főszmjét. Időrend szerint is ez a terv fogamzott meg benne először, ezt fejti ki, habár még nem a későbbi teljességében, a Magyarország iparáról és kereskedelméről szóló munkájában és első megyei fölterjesztéseiben. A körébe foglalt területet s az egyesülésre elsősorban hivatott államokat, Ausztriát, Magyarországot és Poroszországot tekintve, ez az északi kereskedelmi rendszer felelne meg inkább a mai középeurópai tervnek. De ha Középeurópa gondolatát ma se szorítjuk, aminthogy nem is szoríthatjuk csupán Ausztria-Magyarország és Németország vámegegyesülésére, hanem világkereskedelmi rendszernek vesszük, mely más rendszerek ellenére és mellett akar érvényesülni, ha lényegül az európai kontinens túlnyomó részben szárazföldi országainak egyesítését tekintjük, úgy ezzel a naumanni, tágabb értelemben vett mai Középeurópával sokkal inkább egyezik B. tágabb javaslata, az az összefoglalt terv, melyet 1814-ben a bécsi kongresszusnak ajánlott, — habár ebben Oroszországnak is ugyanakkora a szerepe, mint Ausztriának és Poroszországnak.

A koronkint módosuló és kevésbé fontos részleteket mellőzve, a következőkben foglalható össze B. világkereskedelmi rendszerének terve.

A kontinens szárazföldi államai a maguk egészében, a tengeri kereskedelem szünetelése alatt elvesztették régi kapcsolatukat a világgpiaccal, elvesztették külső piacaikat. Ez a helyzet a legalkalmasabb arra, hogy a világkereskedelmet kisajátító tengeri hatalmaktól független belső piacot teremtsenek és biztosítsanak maguknak. Ezt a célt szolgálja az északi kereskedelem rendszere.

Ámde a kontinens rászorul a Keletnek, a Levantenak, Indiának termékeire, „melyek nélkülözhetetlen szükségletté cikkeké váltak”. Meg kell tehát teremteni a tengeri államoktól független kapcsolatot a kontinens és Ázsia között. „Új utat kell nyitni a keletindiai és levantei kereskedelemnek. Ha ezek az utak egyszer megnyíltak, használatni fognak és megmaradnak akkor is, ha később a tengeri hajózás szabadsága ismét helyreállítatik”. Az Ausztriai császárságnak kereskedelmi egyesülésre kell lépnie Poroszországgal, mely a Keleti-tenger, a Vjsztula és Odera vidékét bírja, és Oroszországgal, mely Európa és Ázsia északi részén terül el, mélyen benyúlik Ázsiába s tőzsomszédsága révén könnyen érintkezik a többi ottani állammal. „Ennélfogva Ausztria, Orosz- és Poroszország között lépjen szabadforgalmi viszony életbe! Ez megalapozza az északi kereskedelmet, sőt ennek következtében a forgalom olyan terjedelmet fog ölteni, hogy az ázsiai-indiai-európai kereskedelmet fölveheti magába. Ennek régi utjai nyitassanak meg ismét, könnyíttessenek és kedvezményben részesítendők”.

Hogy ezt meg lehessen valósítani, ahhoz szükség van, mind fekvésénél, mind természetes termékenységénél fogva a Török birodalomra, mely birtokában tartja Görögországot, Albániát, Boszniát, Szerbiát, Bulgáriát, Moldvát és Oláhországot, továbbá Kis-Ázsiát és Egyiptomot, Ázsia és Afrika ezen csodálatos egyesítő országát, melynek birtokosa földünk kétharmad részét ölelhetné fel állami művelteivel. A török kormánnyal tehát kereskedelmi szerződéseket kell kötni és a portát rá kell venni, hogy saját érdekében mozdítsa elő az ázsiai-európai javasolt világkereskedelmet, ami lényegesen hozzájárulna a kívánt sikerhez.

Szükség van még a perzsa és indus államokra is, melyek egymással szoros kereskedelmi összeköttetésben vannak s melyek bizonyára nagy készséggel fognak közreműködni a régi kereskedelmi utak helyreállításában, mert minden alkalmat hajlandók megragadni, mely őket az angol elnyomatás alól felszabadíthatná.

Az északi kereskedelem „természetes” úton kapcsolódnék a Kelethez. „A fenséges Duna”, melyet csatornákkal könnyű összeköttetésbe hozni az Elbával, Oderával és Visztulával, a Monarchia és a kontinens minden fontos víziútjával, a Keleti-tengerrel, és az Adriai-tengerrel, összekapcsolja a kontinenst a Fekete-tengerrel és így Ázsia közepével is. A víziutakkal jól felszerelt Oroszország könnyen közvetítheti az ázsiai kereskedelmet, melynek Oroszország területén csomózik mindhárom fő ága: a Fekete-tenger és a Levante közt

folyó kereskedelem, az Asztrachánon s a Kaspi-tengeren át Perzsiával és a Közép-Ázsián át Kínával fennálló forgalom.

Így, ha az Adriai-tenger a Balti-tengerrel a legrövidebb úton összeköttetésbe kerül; ha a levantei kereskedelem ezen az úton fölvezetetik északra; ha a Duna és a Fekete-tenger kapcsolatot teremt az Ázsiai karavánokkal; ha Oroszország összeköttetéseit Kínával, a Tatárfölddel és Indiával szélesbíti és megkönnyíti; ha az orosz és porosz államok folyóikat, csatornáikat, tengerpartjaikat megnyitják és a Balti-tenger ezen kereskedelemmel kapcsolatba kerül: akkor az északi kereskedelmet és az ázsiai-európai világkereskedelmet egy rendszerbe lehet foglalni.

Ekkép felújulna az ázsiai-európai világkereskedelem középkori útja, mely „nagy események és egymásra tóduló hatalmas változások hatása alatt tagadhatatlanul megromlott”, úgy, hogy a világkereskedelem „kerülő útra” tért, az Atlanti óceán útjára. Az északi kereskedelem rendszerébe belekapcsolódnék Stockholm, Pétervár, Konstantinápoly, Várna, Odessza, Azov, Asztrachán, Szmirna és Alexandria.

A feltámasztott középkori úton Ausztria, Oroszország és Poroszország, melyek egymással is előnyös forgalmat tarthatnak fenn, nagyrészt magukhoz ragadhatnák az ázsiai-európai világkereskedelmet, melyben az újkor folyamán alig vettek részt.

„Ezt a kereskedelmet a kormányok ki nem számítható nyereségűvé tehetnék”. „Szédülni kell fejünknek, elgondolván a magosságot, melyre Ausztria, Oroszország és Poroszország az ezen kereskedelem által kifejtendő erők tömege mellett feljuthatnának”.

A javasolt rendszerrel „a három monarchia a világkereskedelmet hatalmába kerítheti és abban javarészt saját termelvényeivel vehetne részt; használhatná azonban az átmeneti, bizományi és szállítmányozó kereskedelmet is”. S mivel „az ipar és kereskedelem a magán és állami vagyonosság legfőbb forrása”, „ez úton e monarchiák pénzügyeiket javítanák, az állam erőit szaporítanák és a virágzás oly állapotába jutnának, mely *föltétlenül és másoktól függetlenül*, saját erejéből haladva, csak azokat a határokat ismerné, melyeket a mindenség alkotója szabott elébe áthághatatlanul”.

A világkereskedelemnek ez a rendszere nem fog megszűnni akkor sem, ha a Jóreményfoknak körülhajózása akadálytalanul mehet is majd végbe, ha később a hajózás az Óceánon megint szabad lesz is. Mert ez olyan ellenszere a tengeri kereskedelem szünetelésének, mely nemcsak a bajt szünteti meg, hanem magában véve is üdvös. A javasolt út megállhat az Afrika körül és a Földközi-tengeren át vonuló út mellett is.

A kereskedelmi szabadság nagy elve ekként először csak szűkebb körben, Ausztria, Poroszország és Oroszország közt valósulna meg. Ámde a fennálló vámrendszer és kényszerrendszer, az angol kormány tengeri zsarnoksága csak lassan szüntethető meg. Az ál-

talános kereskedelmi szabadság volna a legüdvösebb. De ezt csak fokozatosan lehet megvalósítani. A legnagyobb és legtartósabb sikerrel azok a kormányok fognak dicsekedetni, amelyek azt először ismerik el. Szép, nemes és hasznos fordulat volna, ha Ausztria, Orosz- és Poroszország adná először a nagy példát. Így hatalmukba kerítenék az ázsiai-európai világkereskedelmet.

De az európai kontinens többi államai is nyernének evvel. Olcsó áron kapnák meg az ázsiai termékeket és ezekért eladhatnák a magukét. Jótékony verseny jelentkeznék Európában, mely a mérhetetlen óceánokon uralkodó s a világ kincseit felhalmozó Nagy-Britannia felháborító monopóliumát megszüntetné s a többi államnak épp ily szegénytelen, mint káros függetlenségét számúzná.

A javasolt rendszer ellen tehát nem lehet kifogása a többi európai hatalomnak. Franciaország is arra törekszik, hogy Anglia tengeri uralmát megszüntesse, a hajózás és kereskedelem szabadságát biztosítsa. De maga Anglia sem bitorolhatja magának azt a jogot, hogy a három monarchiát szándéka végrehajtásában megakadályozza, mert a rettenetes küzdelem, a hosszú háború célja épp az volt, hogy nemcsak a politikai, hanem minden világszerte zsarnokság, a kereskedelmi és ipari is száműzessék.

Egyébként pedig az európai nyugati hatalmaknak s Angliának is, amellet, hogy a javasolt forgalmi rendszerben maguk is részt vehetnek, az Amerikával folytatott kereskedelem úgyis megmarad.

Ime, B. javaslata az európai kontinens szárazföldi államainak kereskedelmi egyesüléséről: Ausztria és Magyarország, Németország vezető állama: Poroszország, Ázsia és Európa összekötő állama: Oroszország között valósuljon meg a kereskedelmi szabadság, fejlődésük ki folyamrendszerüket, Franciaország és elsősorban Anglia hatalmából ragadják ki az ázsiai-európai világkereskedelmet, azzal a végső céllal, hogy a kereskedelmi szabadság majdan az egész világon elismertessék.

V.

(Részletek és módosulások. Poroszország. Törökország. Anglia.)

A napóleoni korszak külpolitikai viszonyainak háborúról-háborúra, békekötésről (békekötésre változó állásával együtt B. javaslata is egyre módosult egyes részleteiben, indokolásában, bár alap gondolata mindvégig ugyanaz maradt. Egnéhány ilyen részletet és módosulást érdemes szemügyre venni.

Amíg a kontinentális zárlat még nem választja el Oroszországot is Angliától, másfelől pedig Ausztria még birtokában van az illir tengerpartnak, Lengyelország legfontosabb tartományait s a Keleti-tenger partjainak főrészt pedig Poroszország tartja kezében, — B. az északi kereskedelem megteremtéséhez csak Ausztria és Poroszország egyesülését tartja szükségesnek, s az ázsiai-európai kereskedelme az Adriai-tengeren át javasolja északra, a Keleti-tenger

felé, Ausztrián, Magyarországon, a porosz, illetve lengyel tartományokon keresztül irányítani. (1796, 1797).

A tilziti béke (1807 július) után, mely Poroszországot ki-törülte az európai hatalmak sorából, viszont Oroszországot nagy-hatalommá avatta, Anglia ellen fordította s fölszította ázsiai aspirációit, — 1808-ban, illetve 1810-ben B. csupán Ausztria és Orosz-ország vámegyesülését javasolja, Poroszországgal pedig és Szászor-szággal, melynek királya lett fejedelme a Varsói nagyhercegségnek, csupán szerződéses kereskedelmi viszonyt kíván.

1814-ben azonban, Napóleon bukása után Poroszország már egyenlő rangú fél a három monarchia javasolt vámegyesülésében.

1808-ban Oroszország még háborút viselt Törökország ellen. Ek-kor B. a Törökországgal való forgalom főreszt Ausztriának szánja. Közelegni látszott Törökország felosztása. B. számol azzal a le-hetőséggel, hogy „Törökország a mohammedán kormányzat járma alól felszabadul” és így sóhajt fel: „Bárcsak a Dunának a Fekete-tengerbe való folyása is az Ausztriai monarchiáé lenne valaha!”

1814-ben, miután Oroszország a portával megkötötte a bukaresti békét s Ausztria keleti politikájának a statusquo fentartása lett alapelvévé, B. már csak kereskedelmi szerződéseket ajánl.

Perzsiát 1808-ban inkább Franciaországtól akarja eltéríteni s füg-getleníteni, mert ekkor a perzsa sah Napóleonnal kötött barátságot, s Napóleon követséget alapított Perzsiában. 1814-ben, Napóleon bu-kása után már Anglia befolyása alól kellene felszabadítani Perzsiát.

1808-ban, mikor Napóleonnak sikerült az egész kontinenst elzár-nia Anglia kereskedelme elől, s mikor a gazdasági világháború a leg-kíméletlenebb volt, B. adottnak veszi ezt a helyzetet, Anglia esetleges ellenzését nem mérlegeli, és azt se titkolja, hogy javaslata Anglia tengeri és ipari monopóliumának megszüntetését jelentené.

1814-ben, mikor a készülődő bécsi kongresszuson előreláthatóan vezér szerepe lesz Angliának, ekkor sem titkolhatja javaslatának Anglia ellen forduló élet, de egy helyütt azzal biztatja Angliát, hogy majd ő is részt vehet az új úton járó világkereskedelemben, más-helyt pedig mintegy kárpótlást kínál Angliának, az Amerikával folytatható kereskedelmet szánva néki, végül pedig tiltakozik az el-len, hogy Anglia bitorolja a világkereskedelmet, holott a hosszú há-borúk célja az volt, hogy a kereskedelmi zsarnokság is száműzessék.

1816-ban pedig, mikor a kontinens újból megnyílt az angol árúk-nak, s Anglia tengeri hegemoniája és ipari fölénye szilárdabbá lett, mint valaha volt, a világkereskedelem tengeri útjain pedig a háborúk alatt szünetelt rendes forgalom helyreállt, — B. egy kéziratos mun-kájában¹⁾ megint az északi kereskedelem rendszerét hangsúlyozza, mely összekötte az Adriai-tengert a Keleti-tengerrel, Európának két nagy felét az Ausztriai monarchián keresztül egyesítené.

¹ Gaal Jenő ismerteti: id. m. I. 75—76. 1.